

BAJZA JÓZSEF:

TELEKI SÁMUEL ÉS A TELEKI-TÉKA

A kancellár Sámuel, a nagy Mihálynak Sándor fiától és Petki Nagy Zsuzsánától származott unokája, született 1739-ben november 17-én [Gernyeszege] és tizenkét éves koráig Celnán neveltetett. Neveltetésére azonban kevés gond vala, s amivé lón, leginkább saját ügyekezetének köszönhette. Tizenkilenc éves korában Józsefnek, a későbbi ugocsai főispánnak, és Ádámnak társaságában utazni ment külföldre, hol mint Bibliothecája előszavában maga vallja, könyvek gyűjtését tűzé fő céljául. Mária Terézia alatt királyi kamarás leve, aztán küküllői főispán és erdélyi kormányzó tanácsos, II. József alatt belső titkos tanácsos; 1784-1790-ig királyi biztosa II. József alatt alkotott nagyváradi kerületben, Szabolcs, Arad, Békés, Csanád, Csongrád megye főispáni helytartója, a hajdúkerületekben főkapitányi helyettes, Bihar főispánja, két év múlva magyar alkancellár és máramarosi főispán, Leopold alatt erdélyi főkancellár és ismét bihari főispán, szent István rende nagykeresztese, a göttingai, varsói, jénai tudományos akademiák tiszteleti tagja. Megholt Bécsben augusztus 7-én, 1822-ben, nyolcvanhárom éves korában. Ő vala a marosvásárhelyi gazdag mintegy 40.000 kötetből álló könyvtár alapítója. „Tizenkilenc éves koromban - így szól magáról Bibliothecája I. kötetének előszavában - dicső Mária Terézia engedelmével külföldre utaztam, a svejci, a belga, és francia tudós férfiak és tudományokkal virágzó akademiákra. Itt felgyulladván bennem a tudományok iránti szeretet, csodálatos vágyat éreztem magamban jeles könyveknek bármi fáradság és költséggeli szerzésére, és azoknak, a messze fekvő hazába szállítására . . . A közhivatalok komoly gondjai közt is, melyekkel fejedelmeim bizodalma megtisztelt, soha semmi helyet, semmi alkalmat el nem mulaszték, hogy könyveim gyűjteményét Európa minden zugaiból szaporítsam. Sem életem gondjai, sem az országok nagy távolsága s egyéb roppant akadályok el nem bírtak csüggeszteni, hogy annak nevelése és díszítésére minden szorgalmamat csaknem erőm s vagyombeli tehetségeim felül is ne áldozzam. Ezen fáradságot, ezen költségeket azon szándékkal szentelém, hogy a könyvek szükségében sínylő haza hasznára munkáljak s magamat az által hasznos honpolgárrá tevén, valahányszor hivatalos gondjaim engedendik, a minden idők bölcsei mívelt elméjének emlékeivel gyönyörködtessem lelkemet. Mások, kikre a szerencse nyájásabb arccal mosolygott, vagyonaikból vagy családi javaikat nevelik, vagy épen fényüzést

hajhásznak, és nagyravágyásukat emelik: én a magam elég csekély birtokából emez az ismeretek minden ágaira nézve válogatott könyvek gyűjteményét szerzettem, az örökségeimre hitbizományképen átruházván, hogy némi föltételek mellett a honi tudomány-mívelők is használhassák. Legyen e cselekedetem bár némelyeknek balgaság, nekem nem látszik legalább oktan balgaságnak.”.

E szavak eléggé festik a nem mindennapi férfiú lelkét, s mutatják a roppant szorgalmú munkást, a tudománybarátot, hazafit és fölemelkedett gondolkodású embert. Még igen ifjú korában lobban fel lelkében a szikra, hazáját a tudomány kincseivel gyarapítani, és az soha ki nem alszik lelkéből, nem csüggeszti el őt a nehézségek ezre, nem a számos nagy hivatalok roppant gondjai, nem az évek hosszú száma, hatvan négy esztendőn keresztül él e szent láng kebelében, s csak élte világával alszik el. Könyvtára lajstromát három nyolcadrétű vastag kötetben dolgozta ki s világelébe bocsátá ily cím alatt: „Bibliothecae Samuelis S. R. I. Comitibus Teleki de Szék Pars I. II. III. Viennae 1796, 1800 et 1811. Az első kötet előtt egy sok olvasottsággal, tudomány s itélettel készült előbeszéd áll, melyben a tudományok becsé tárgyalatik, rövid tudósítás adatik némely könyvtárakról, különösen a Mátyásról Budán és Bethlen Gáboréról Gyulafehérvárt, melyeket török kezek pusztítának el; továbbá adatok közöltetnek, mint a fellebb kiírt hely is mutatja, a m. vásárhelyi könyvtárra leendett nagy gyűjtemény történetéhez. A lajstrom tudományos tárgyak szerint van felosztva, és osztályozásai, valamint nagy szorgalommal készült indexe, főleg pedig az írók felőli tudósítások, bizonyítványai fáradhatatlan szakértő ügyességének. A tudományokkal foglalkozó ember érti az ily gonddal készült lajstromok nagy becsét, es egyedül ő tudja méltányolni készítőinek érdemét, míg a felületeség gyarló fia szánakozva mosolyogja meg a sok éves fáradalmak eléggé soha nem hálálható gyümölcsét. Nálunk semmi sincs a Széchenyi- könyvlajstromon kívül, mi Teleki Sámuel Bibliothecájával becsben mérközhessék s általában nem sok könyvlajstromot tudunk ehhez hasonlót. Nevezetes különösen a hazai történetekre vonatkozó rész, mert e tekinteten a m. vásárhelyi könyvtár egyike a leggazdagabbaknak. Teleki Sámuelt igen jellemzi azon valódi atyai féltékeny gond, és kegyelet könyvei iránt, mely a római törvényhozás parancsoló stílusában írt szabályaiból szól, miket könyvtára olvasói számára készített.

Könyvtára némi ismertetéséül álljanak itt Kazinczy szavai, ki felőle mint szemtanu beszél: „Estve volt midőn Vásárhelyre beérénk. Kancellárius gróf Teleki Sámuelnek háza egy távol fekvő szőlős domb oldalából tündökle felénk a város déli részén. Bibliotékája annak keleti szárnyát foglalá el, elválasztva szomszédjától egy keskeny kert által. A rajzolat elmés, s érdemli, hogy fessem. Bemenetel ide az alsó sor folyosójáról esik. Ajtaja felett e szerény felírás: „Muis patriis gratisque posteris D. D. Samuel S. R. I. Comes Teleki; az év megjegyzése nélkül. Itt egy előszoba s e mellett egy kabinet az őr szükségeire a kert felé. Az előszobából a bibliotéka hajójába van a bemenetel. Azt alól felül kar veszi körül, mind a négy oldala felé s a felső karba bal felé viszen a grádius

az ajtónál. A hajó egészen üres, azt egyedül képek ékesítik. Az ablakok irányában, pilaszter és pilaszter közt, vas rostély könyöklők hagyattak s így a hajó elég világot kap. A könyvek sárgaréz drótbólfont ajtók megett állanak a karokban, hogy a könyvek címeit látni lehessen, s a szép tolvajság megelőztessék. Általában az ajtóval áll a nagy alkotó képe, a sz. István nagykerszteseinek innepi öltözetében, Tusch Jánostól. Alatta ennek az első két pilaszter előtt áll szemben egymással a kancellárius mellszobra ércből és a kancellariusnéé szül. Iktári gróf Bethlen Zsuzsánnáé, fekete márvány polcozaton. Rajtok a művész neve: F. Thaller Tyrolens. Vindobon. 1805. A kancellárius el van találva, a grófné nincs, mert büszkje halála után készült egy régibb festés után. A jobb soron függenek, féltstben, ismét a kancellárius akadémiái útja alatt; gróf Festetics György, a Georgicon alkotója: gróf Széchényi Ferenc, a nagy, a nemes, gubernátor báró Bruckenthal Sámuel; a bal soron a kancellariusné; Mátyás, a király; Bethlen Gábor, a fejedelem; Eugenius, a sabaudiai herceg, - tudományok pártfogása által megszentelt nevek. A püspök Batthyány Ignácé, ha az a lack-testszín meg nem csal, Bergmanntól, s nem eléggé híven, s hidegen, s a koronaór gróf Teleki Józsefé, kezek nélkül, a felsőbb karban tartatnak. Az előszobában függ Teleki Mihály, albai szakállal; Apafi Mihály; a nádor Wesselényi Ferenc, kinek szép lelke el van öntve szép arcán, nyírt fővel, borzas üstökkel, zöld bársony bő ujjú dolmányban, és mások. Bibliotekárius Szabó András úr, kevéssel előbb házi tanítója Wesselényi Miklósnak Zsibón, nagy készséggel sőt örömmel rakta elénkbe a bibliotéka kincseit. Azok után én akarám gyönyörködtetni szemeimet a klasszikusoknak, vagy legrégebb, vagy királyi pompájú kiadásaikkal. Itt találám a Bodóni Virgiljét, Horátzát, a Don Gabriel spanyolra fordított Sallustját, a Piranesi Rómáját, a Museum Pio-Clementinumot, a herculánumi régiségeket, melyek, ha ismerjük is már, mindig érdemlik, hogy lássuk, ahol láthatjuk. Az utas ne feledje előmutatni magának Tacitust s Catullust és Propertiust a Mátyás budai bibliotékájából.

Teleki Sámuel szálas, vékony testű, barna hajú és szemű ember volt. Igen hű arcképe van a m. vásárhelyi könyvtárban. A Zetter által metszett s Bibliothecája előtt kiadatott, Kazinczy ítélete szerint, nem hű. E kép alá e szavakat maga vésette: *Incorrupta fide secundis temporibus dubiisque rectus, melyek senkié alá jobban nem illenek. Pecséjtjére pedig Seneca után ezt: Recte factorum merces est fecisse.* „S ki ismerte - így szól a harminc évi kegyeivel dicsekvő Kazinczy - ki ismerte a valóban tiszta s nagy embert, aki utána nem esküsz, hogy igazán esküdött? Szíve nemessége mutatá őt társalkodásaiban. Az emberiség és a haza nem fogja soha tudni mi jót teve, egyikének és másikának, ez a jó ember és hív polgár.

Bajza József összegyűjtött munkái, II. bővített kiadás, III. kötet. Heckenast Gusztáv kiadása, Pest, 1862., 154-160. oldal. Részlet A Telekiek tudományos hatása című dolgozataból, amely elhangzott a Magyar Tudományos Akadémiai Könyvtár megnyitó ünnepségén, 1844. december 23-án.